

Передмова князя Константина до Острозької Біблії

ЗМІСТ

Передмова князя Константина до Острозької Біблії.....	2
Скритий скарб української науки XVI століття	4
Гене́за праці над Острозькою Біблією.....	4
Панорама історичного та релігійного життя XVI століття	5
Огляд релігійної ситуації XVI століття в Україні	6
Єврейський та грецький тексти Святого Письма	7
Канони Святого Письма.....	12
Поділ на глави і стихи.....	14
Критичні видання	15
Українські переклади Святого Письма	16
Книга – Острозька Біблія.....	17
Вплив Острозької Біблії.....	22

Передмова князя Константина до Острозької Біблії.

Боже, Батьку, Вседержителю, превічний, без початку, і всесильний, єдиний, що маєш безсмертя і що живеш у неприступному світлі, ти знаєш все, заки станеться. Бо сам ти твориш усе, як хочеш, словом твого приказу. Ти знаєш, Господи Боже мій, єдиний, що знаєш серця, що для твого пресвятого імені задумав я і почав я це дуже шляхетне діло, якого завершення я сьогодні удостоївся побачити через щедрість і доброзичливість твого милосердя. Тому дякую Тобі і прославляю твоє пресвяте ім'я, також, піднімаючи руки, клякаю я перед підніжжям престолу твоєї подиву гідної влади і величності твоєї невимовної слави я це діло передаю. Адже ж відважився я на це, надіючись на твоє милосердя, знаючи, що нелегко людям спастися, хіба зберіганням твоїх заповідей з вірою. Їх ти зволив подати людському роду, і сповістити через своє божественне і пресвітле письмо. Його зволь ти сьогодні прийняти від мене грішного і нікчемного раба твого, бо по правді тобі приносимо твоє від твоїх. Бо це, що ти мені дав, мій Боже, є твоїм, так як і я сам. І якщо через неміч моїх гріхів і незнання працівників мені підвладних, щось скорочено, або додано, або змінено, Сам ти виправи в своїй доброті через дію пресвятого твого Духа, прислуговуючись тими, що за твоїм промыслом удостоїлися більших дарів, щоб всі одноголосно прославляли твоє величне і шани гідне ім'я, разом з твоїм Єдинородним Сином і Всесвятим, добрим і оживляючим твоїм Духом, амінь.

А вам в Христі за передбаченням вічного Бога перед віками вибраним з руського народу, синам східної Церкви, і всім, хто спілкуються слов'янською мовою, і що єднається в православ'ї тієї ж Церкви, християнським людям кожної професії, я, Константин, що у святому хрещенні був названий Василем, з божої ласки Князь Острозький, Воевода Київський, Маршалок Волинської Землі, і так далі, улюбленим братам, не лишень за тілом, але в Дусі Святому, всім усюди, що православні, сповіщаю таке: З божої волі, Його милосердя і ласкавості я удостоївся почати і побачити завершення цього чесного і превеликого діла, яке сьогодні бачите перед собою: книга з двома завітами, що грецькою мовою називається Біблією, в якій все за порядком надруковане в Богом спасенному і матірньому місті моїм Острозі, що на волинській землі, в 7089 році від створення світу, а 1581 році від втілення через Святого Духа і народження з Діви Марії Христа, нашого Спасителя, в 12 дні місяця серпня. Прийміть не як людську річ, але як духовний подарунок, який сходить з висот. Шукайте за дорогою спасіння, а Тому, Хто дав вам це побачити, віддавайте хвалу і подяку.

Не бажано, щоб ви зле зрозуміли наше рішення, яке ми колись прийняли з любові до вас і для вашої духовної користі. Бо згадав я слова Господа Бога і Спасителя нашого Ісуса Христа, який сказав: Шукайте швидше божого царства і його справедливості, і все вам подасться. Тому я дуже бажав скорше, ніж відійду, залишити вашій високоповажаній особі якийсь духовний дар, яким, якщо забажаєте, зможете знайти боже царство і його справедливість. І завжди пам'ятайте про це, постійно віддаючи подяку Богові. Адже коли я побачив, що Христову Церкву, яка його чесною кров'ю викуплена від клятви закону з усіх сторін топчуть вороги-противники і її пожирають безпощадні вовки, які прийшли у світ, тоді згадував я слова пророка, які колись вимовив Господь наш Ісус Христос: Ревність твого дому з'їла мене. Бо кого з вас, що вірні та побожні, не огорнув жаль, коли бачите, що древня Христова Церква клониться до упадку; або хто не відчує впокорення і не засмутиться, бачачи, що Богом засаджений виноградник обскубує кожний, хто йде дорогою, тому що знищена його огорожа і на ньому пасеться дикий осел, і його погриз дик польовий. І ніхто неспроможний протиставитися його люті через брак духовної зброї, якою є Слово Боже. Або в кого серце не сповниться жалощами і хто не заплаче, коли дивиться на руїну Христової Церкви і в землю затоптану її хвалу, і бачить як жорстокі вовки безпощадно граблять і розганяють стадо христових овець. Адже нас оточили різні вороги і різнорідні нещастя. Тому не я, раб Господа мого, зробив це, але зробила це Його всесильна правиця. Не через мою гідність, ані задля мого подвигу, але з превеликого милосердя свого і задля слави свого пре

хвального ім'я, і задля нашого спасіння мій Владика, Христос, зробив це все. Це правило нашого діяння – чинити згідно з бажанням всесильного Бога. Бо ж Він сказав, щоб з темряви засяяло світло, яке засяяло в наших серцях, щоб просвітити розум славою божою, образом Ісуса Христа. Тому я дуже захопився цим ділом і я зрозумів, що це не було від тіла ні від крові, але з благодаті і божого чоловіколюбця, щоб сповнилося писання, бо ми не спроможні від себе щось доброго робити чи думати, але спроможність наша від Бога, щоб ніяке тіло не похвалилося перед величчю престолу Божої Слави. Але, і хоч хто хвалиться, хай в Бозі хвалиться.

Одначе ми не знаходили нічим діло почати, ані робітників на це спроможних. Бо і книг, що називаються біблія, на виконання цього діла на початку ми не мали, які за нашою думкою, щоб почати це діло, в усьому були б задовільні. Але і в усіх країнах нашого роду і слов'янської мови не знайдено ні однієї, що містила б всі книги Старого Завіту, хіба що у шляхетного і у видатного світоча православ'я, пана і Великого Князя Івана Васильовича Московського, і так далі. Ревним проханням випрошену боговибраним чоловіком Михайлом Гарабурдою, писарем Великого Литовського Князівства, повну біблію ми удостоїлися одержати, що з грецької мови сімдесят і двома перекладачами, більше ніж п'ятсот літ тому перекладена на слов'янську мову ще за великого Володимира, який охрестив Руську землю. Ми також знайшли і багато інших біблій, різні письма і різними мовами, і ми приказали дослідити їх зміст, чи всі відповідають в усьому божественному писанню. І знайдено багато відмінностей, не лише відмінності, але і зіпсутий текст, через що ми були дуже розстроєні. До цього ж нашіптування диявола, противника усякого добра, повстало багато противників і хулителів цього преславного і не буденного діла, а видавців-помічників дуже мало. Це ж все я дослідив докладно і був дуже здивованим та задумався, вважаючи, що нелегко буде звершити це пресвяте діло з таких причин. І так роздумуючи у своєму серці чи робити, чи перестати, тоді, тому що так забажав Бог, я рішив мої негативні думки підкорити добрим, знаючи, що те, що в людей вважається за неможливе, це Богові дуже можливо. Бо де Бог бажає, там Він перемагає закони природи, і вхопившись за це непохитною вірою і сміливим умом, я впевнено взявся зрушити справу, промовляючи з Давидом: Наскільки солодкі моєму горлу твої слова, більше, ніж мід для моїх уст, і милий мені закон твоїх уст, більш, ніж тисячі золота і срібла. Тому своїми посланнями і письмами, обходячи численні країни світу, як римські краї так і кандійські острови, також і численні грецькі, сербські і болгарські монастирі, я прийшов аж до самого намісника апостолів і голови правління всієї східної Церкви, пречесного Єремія, архієпископа Константинополя, нового Риму, вселенського патріарха високо престольної церкви, просячи уклінно та ревно, як людей обізнаних з грецькими та слов'янськими святими писаннями, так і добре справлені списки, які з певністю є без помилок. І всесильний Бог за своєю великою добротою подав це мені, бо як раніше було сказано, знайшов я потрібні книги і працівників для пресвятого цього діла. Добре порадившись з ними і з багатьма іншими, що добре вишколені в божественних писаннях, і зі спільною порадою та однозгідним рішенням я вибрав список древнього славного письма і преглибокої мови і тексту грецького 72-ма блаженними і благочудними перекладачами на ревне благання любителя книг Птоломея Філадельфа, єгипетського царя, перекладений з єврейської мови на грецьку. Він більше, ніж інші, годився з єврейським та грецьким текстами, і я наказав в усьому його держатися упевнено і без змін.

Сьогодні ж з благодаті і щедрот Бога Вседержителя я удостоївся побачити завершення і Йому це пресвяте діло я передаю з вдячністю і молитвою, як Всевидцеві і Творцеві нашого життя, а від так і вам шановним і всюди православним християнам. Приймайте його не як земні речі, але як небесний дар, чинячи і зберігаючи всі Господні заповіді непорочними, щоб ми удостоїлися увійти у вічний спокій його недосяжної слави, де буде життя для всіх, що вірять в ім'я Господа Бога і Спасителя нашого Ісуса Христа, і тим, що полюбили славну появу його приходу. Йому хай буде честь і слава, і влада, і панування, і всякий поклін на небі і на землі з його безначальним Отцем і пресвятим і животворним Духом, нині і завжди на безконечні віки, амінь.

Скритий скарб української науки XVI століття

Гене́за праці над Острозькою Біблією

Праця над Острозькою Біблією зародилася з того, що покійний слуга Божий Патріарх Йосиф мав бажання, щоб хтось переклав Біблію на українську зі старослов'янської або церковнослов'янської мови. Це його бажання виникло у зв'язку з тим, що до нього звернулися владики Української католицької церкви з проханням подбати про такий переклад. Оскільки в існуючих українських перекладах не було всіх книг, які входять до слов'янського канону та потрібні для належної відправи богослужінь, такий переклад був необхідним, до того ж всі тогочасні переклади Старого Завіту здійснювались з єврейського тексту. Втілити цей задум доручено студитові, ієромонахові Рафаїлові в 1975 році.

Оскільки на Заході повні видання Біблії старослов'янською або церковнослов'янською мовою були рідкістю, так як після Другої світової війни їх не друкували, тому працю розпочато з Євангелій, від Нового Завіту.

В ході праці над перекладом виникла думка, що для такої роботи нам було б краще вживати не тексти з російського синодального, так званого Єкатеринівського видання, але текст першої повної Біблії старослов'янською мовою, яка вийшла друком в Острозі в 1581 році. Для цього придбано з Оксфордської бібліотеки в Англії повний текст цієї Біблії на фотоплівці.

Згодом постало питання, чи не краще було б зробити переклад з грецького тексту, ніж з старослов'янського чи церковнослов'янського, оскільки обидва мали певний вік, а біблійна наука вже в між часі зробила великий поступ вперед через появу критичних текстів, як єврейських, так і грецьких, а також через віднайдення рукописів Святого Письма в Кумрані.

Тоді ж виникла потреба порівняти текст Острозької Біблії з грецьким, так як це є переклад Септуагінти. Доступним же на той час був тільки грецький текст Ральфа, тому при порівнянні книги Буття розбіжності в текстах були на стільки великими, що на деякий час припинено працю, бо вважалося недоцільним робити переклад з старослов'янської Біблії, який мав використовуватися у літургічних відправах.

Оскільки ідея перекласти старослов'янську Біблію і далі не відходила, почалася праця над Новим Завітом, так як доступним було критичне видання, а для порівняння текстів використовувалося критичне видання Нестале-Аланд. Порівняння старослов'янського та грецьких текстів виявило, що старослов'янський був дослівним перекладом грецького тексту і що більшість відхилень від критичного тексту в науковому апараті знайдено відповідники та перелік рукописів, які читалися так, як подавала Острозька Біблія. В наступних роках велася праця виключно над Новим Завітом: спершу в рукописній формі, а від початку 1980-х років працю переведено на електронні носії і відтак продовжено при допомозі комп'ютера.

Від 1991 року робота над Острозькою Біблією перейшла на другий план, оскільки на прохання Українського Біблійного Товариства розпочалася праця над новим виданням з критичного грецького тексту. В ході цієї роботи придбано критичні тексти, які видані в університеті Гітінген в Німеччині. Переклад грецького тексту тривав до 1998 року, а після цього знову відновилося посилене праця над Острозькою Біблією.

Тепер завданням вже не було зробити переклад старослов'янської Біблії для церковного вжитку у богослужіннях, але поставлено за ціль дослідити сам церковнослов'янський переклад, та з яких джерел його зроблено, і чи в свій час мав він вплив на подальші церковні видання.

Необхідним для такої праці видалося видання з Гітінгену, оскільки воно подає не лише критичний текст, зроблений на основі великої кількості грецьких рукописів, але й подає у відсилках детальний перелік грецьких та латинських різночитань та список оригіналів, які містять у собі такі читання. При порівнянні текстів виявилось, що на більшість різночитань, які є в Острозькій Біблії, можна знайти відповідники в різних грецьких та латинських

рукописах.

На жаль, вище цитована праця не є повністю закінченою, тому для тих книг, яких не було, потрібно було використати видання Ральфса, за винятком тих книг, яких переклад здійснено з латинської, а не грецької мови. На книги, перекладені острозькими вченими з латинської мови, використано критичне видання Вульгати.

Працю над церковнослов'янським текстом Острозької Біблії і над її перекладом повністю завершено вкінці 2004 року.

Панорама історичного та релігійного життя XVI століття

Європа XVI століття – це час великих і ґрунтовних перемін як у суспільстві, так і в релігії.

Це період, в якому відкрито нові землі, нові країни, час напливу золота, срібла та коштовностей у досі не бачених розмірах. Вкінці попереднього століття відкрито новий материк – Америку, завдяки зусиллям Христофора Колумба. Це час таких великих мореплавців, як Васко Де Гама, Фердинанда Магелана, які пливли досі невідомими морями, щоби дійти до вимріяних скарбів Індії та Китаю, і таких завойовників, як Гернандо Кортес і Франческо Пізаро, які в ім'я іспанського короля завойовували новий світ.

Це також час наукової революції, яка почалася з видрукування у 1543 р. книжки Коперніка під назвою *De Revolutionibus* та докорінної зміни нашого знання про закони фізики. Відкидається раз і назавжди теорія, що Земля і людина у центрі світу і що все крутиться довкруг Землі. Немалу роль в цьому відіграло друкарство, винайдене Гуттенбергом у 1451 році, бо воно розповсюджувало нові ідеї та вістки про нові винаходи численними примірниками на вдосконалених друкарських верстатах. Нові ідеї дуже швидко ширилися, і не було змоги їх спинити.

Однак найбільшою подією в цьому столітті є, без сумніву, виступ на церковній арені монаха чину святого Августина – Мартина Лютера. До його виступу з 95-ма тезами в 1517 р. По всій Західній Європі була лише одна церква – римо-католицька.

Це був час великого занепаду Західної церкви. Церковні чини, благословення та інші церковні послуги купувалося і продавалося за великі гроші. Тоді йшла будова Базиліки св. Петра в Римі, і проповідники різними способами заохочували вірних усіх країн Європи складати на її будівництво свої пожертви. І саме у цей період трапилася подія, яка змінила лице всієї Європи.

Мартин Лютер 31 жовтня 1517 року виступив із своїми тезами. Один зі студентів переписав текст, написаний латиною, переклав його і передав університетській друкарні, яка його видала та розповсюдила по всій Німеччині. Так, завдяки друкові, тези Лютера стали загальновідомі. Всі тези Лютера відносилися до так званих індульгенцій, оскільки деякі проповідники при збиранні грошей надуживали вченням церкви. Сам Лютер твердив, що це не лише проповідники, але сам Папа поширював таке неправильне вчення.

Вчення Лютера мало величезний вплив на всі верстви суспільства, так що цілі єпархії пішли за його вченням. І так повстав новий церковний рух, відомий всім під назвою протестантизм.

Одним з основних тверджень Лютера було, що кожна людина має право читати Святе Письмо і над ним роздумувати. Щоб дати звичайним людям таку можливість, він переклав Новий Завіт на німецьку мову і видрукував його в 1523 р. Це започаткувало цілу низку нових видань як церквою, так і поодинокими вірними на їх рідній мові, а також започаткувало новий період вивчення Божого слова.

Слідами Лютера пішли такі діячі, як Іван Кальвін, Ульріх Цвінглі та інші, за якими пішли люди з усіх верств суспільства. І так в Західній Європі закріпився протестантизм.

Оскільки церква не могла не реагувати на таку втрату вірних, вона намагалася утвердити своє становище посиленням проповідництва і кращим вишколом кліру. Також в

цьому періоді запроваджено список заборонених книг. Однак було вже неможливо повернути єдність церкви, а сам рух протестантизму не тільки дужчав, але й дробився на різні віросповідання. Релігійна нетолерантність привела до того, що між 1560 і 1715 р. було всього 30 років миру. Воюючі сторони, як католики, так і протестанти, не бажали змиритися з дійсністю та постійно намагалися розв'язати всі проблеми силою. Отже, знадобилося кілька століть, щоб християни відмовились від сили і намагалися мирно розв'язувати конфліктні ситуації.

Огляд релігійної ситуації XVI століття в Україні

В княжій Русі була одна церква – православна, яка охоплювала землі теперішньої України, Білорусі та Росії. І вона була під одним керівництвом – під рукою Київського митрополита. Він у свою чергу був у залежності від Царгородського патріярха, а в ієрархічному порядку церква займала одне з останніх місць. Царгородські патріярхи вибирали і настановляли Київських митрополитів, переважно греків, без узгодження з руськими князями і не зважали на їхні побажання. Щоправда в Русі були спроби самостійно вибирати Київських митрополитів. Так за Ярослава Мудрого вибрано Іларіона, відтак за князя Ізяслава Мстиславовича в половині XII сторіччя вибрано Кліма Смолятича. Однак Царгородські патріярхи не випускали з рук призначення Київських митрополитів.

З занепадом Київської княжої держави поступово послаблювалось і становище Київського митрополита. Після знищення татарами Києва, митрополити все частіше вирушали на північ і так в 1299 році митрополит грек Максим переніс свій осідок до Володимира-Суздальського. Київ взагалі перестав бути осередком церковного життя.

Галицько-Волинські князі подбали про створення Галицької митрополії у 1303 році. До неї належали наступні єпархії: Володимирська, Перемишльська, Галицька, Луцька, Турівська та Холмська. Однак Київський митрополит та північні князі дуже противилися існуванню цієї митрополії, і вона протривала всього до 1347 року, тоді формально її скасовано. Спробу відновити Галицьку митрополію зроблено в 1371 році. Але вона протривала недовго – до кінця XIV століття.

З переходом Київського митрополита на північ зросло і значення північних князів, особливо, московського, що почав претендувати на місце єдиного захисника православ'я. Весь період Литовсько-Польського князівства було намагання литовських князів перетягнути Київського митрополита до себе. І хоч це їм часом вдавалося, все ж таки більшість часу митрополити жили в Москві. Остаточо відбувся поділ церкви на дві митрополії, – на Київську і Московську, – коли в Москві без узгодження з Царгородським патріярхом вибрано митрополита Йону в 1448 році, а на Київського митрополита Царгородський патріярх у 1458 році висвятив грека Григорія з титулом Київського і всієї Русі.

Православна церква у XVI столітті переживала свої не найкращі часи. Основною причиною занепаду церкви стала вироджена форма патронатів чи подавань.

У часах княжої Русі держава піклувалася церквою. Князі будували храми, оздоблювали церкви, давали їм щедрі подарунки та сприяли праці церков на користь упосліджених в суспільстві. Ту традицію продовжували й видатні роди українських князів.

Однак з часом цей шляхетний намір перетворився у вироджену форму патронатів, що поставило єпархію у повну залежність від світської влади. Церковне майно вважалося власністю патрона, який ним розпоряджався по своїй волі. Єпархії віддавалися світським людям за військові чи інші послуги так, що єпископами ставали люди, які не були зацікавлені добротою церкви, а лише мастками, які церква посідала. Єпархії часто передавалися кільком претендентам-шляхтичам, які не вагалися розв'язувати свій спір зброєю. Такі єпископи, хоча висвячені, далі жили світським життям, ходили на полювання, влаштовували гучні банкети і зовсім не цікавилися церковними справами. Монастирі часто

переходили з рук до рук за сплату боргу, і їх давали не лишень православним, але й людям іншого віросповідання.

Хоча церква намагалася боротися проти цих надуживань, вона успіху не мала. Церква робила спроби, щоб митрополита вибирав собор єпископів та мирян. Однак це не завжди вдавалося. Так єпископ Макарій був вибраний, але його наслідникові Йосифові І князь Олександр у 1498 році дав Київську митрополію. І подібно сталося з його двома наступниками.

“Перебуваючи в стані великого розстрою, дезорганізації і занепаду, православна Церква не могла виконувати як слід завдання, яке випало на її долю, з утратою українським народом власної державності: піддержувати стару духовну традицію, піддержувати рідну освіту й письменство йти зберігати свою народність”. (Дорошенко Д. І.)

У Галичині церковні справи набрали дещо іншого характеру. Галичина вже тривалий час вважалася частиною Польщі. Галицька митрополія була необсаджена 150 років, і нею керували намісники Київського митрополита. Тут польською державою проводилась полонізація і латинізація українського суспільства. У 1509 р. Сигізмунд І наказав польським, католицьким, львівським архієпископам “поставляти намісників православної львівської єпархії, щоб схизматиків легше було приводити до католицької віри.” Розв’язка поставлення єпископа наступила щойно у 1535 році, коли на львівського єпископа вибрано Макарія Тучапського, якого назначив Київський митрополит.

Лужицький подає таку характеристику стану церкви в Галичині: “Трьома шляхами йшло переслідування української церкви на землях, окупованих Польщею: по-перше – нищенням церковно-національних цінностей і святощів минулого; по-друге – пониження престижу Православної церкви і по-третє – викликанням почуття сорому у зв’язку з приналежністю до цієї Церкви.”

Така праця проводилася здебільшого релігійних орденів: францішканцями, бернардинцями та єзуїтами. І тому вони не мали доброї слави в українських колах.

Православна церква була свідомо того, що вона перед католиками значно поступалася в освіті. І тут на допомогу церкві виступили братства і помісні собори.

Братства засновували школи для виховання православного люду і для загального піднесення не лишень освіти, а і всього церковного життя. Вони утримували школи і керували ними, дбали про храми та їх матеріальні потреби, піклувалися хворими і потребуючими.

Другим чинником у відродженні православної церкви були обласні собори, які від 1508 року проводилися майже щорічно. На них затверджувався ряд рішень, таких, як заборона купівлі храмів і парафій, позбавлення сану тих, що так роблять. Це з часом привело до оновлення церкви.

Протестантизм також заходив на українські землі, але, на думку істориків, він захоплював лише кола аристократії. Протестантизм не поширювався серед українських кіл, здебільшого тому, що в обороні своєї церкви і віри народ вбачав і оборону своєї народності та самобутності.

Єврейський та грецький тексти Святого Письма

Коли йде мова про Святе письмо, найперш нам потрібно акцентувати, що ми дивимось на Святе письмо очима християнина. Для християнина Святе Письмо чи Біблія – це є книга, що містить у собі тексти Старого і Нового Завіту.

Найстарші книги Старого Завіту, тобто до часу приходу нашого Господа Ісуса Христа, були написані в різних роках і століттях, до періоду переселення у Вавилон, єврейською мовою. Період перебування євреїв у Вавилоні характерний тим, що тоді вони втратили вживання єврейської мови, яка стала виключно літургійною, перейшовши на арамейську. Наймолодші книги Старого Завіту написані вже не єврейською, а мовою арамейською, яка

тоді була в них розмовною. Деякі новіші книги Біблії, які вважаються второканонічними, були писані грецькою, бо вона в часі приходу Ісуса Христа була загальноживаною мовою Римської імперії.

Первісне єврейське письмо було фінікійського походження, і воно використовувалося євреями до часу вавилонського переселення. Після повернення з вавилонської неволі стала вживатися арамейська азбука, яка складалася з 22 приголосних букв.

Після знищення Єрусалиму в 70-му році по Христі євреї були розсіяні по всіх країнах Римської імперії і здебільшого користувалися грецькою мовою, яка тоді була загальноживаною розмовною мовою. Це привело до того, що самі євреї повільно втрачали знання не тільки єврейської, але й арамейської мови. Тому від VI по VIII століття по Христі група євреїв, яка називала себе мазоретами, виробила знаки, якими можна було відтворити голосні букви, і в такий спосіб зберегти текст від помилок та закріпити на письмі правильне читання.

Оригінальні тексти єврейських, арамейських чи грецьких книг до наших днів не дійшли. До віднайдення книг у Кумрані, найстарший єврейський текст є датований VIII століттям по Христі.

Оскільки в єврейському тексті є незрозумілі місця, для їх пояснення вчені часто послуговувалися найстаршими перекладами: арамейським, грецьким, ефіопським, сирійським та латинським.

Наші знання періоду від III століття перед Христом до 68 року по Христі дуже збагатилися віднайденням великої кількості рукописних документів в печерах околиці, яка відома під назвою Кумран. Сувої знайшов молодий пастух на ім'я Мугамед Ед-Дгіб. Він кинув каменем в козу, яка входила до печер, камінь вдарив в одну з амфор, в яких були складені рукописи на переховування. Тут знайдені документи є писані єврейською, арамейською і грецькими мовами. На сьогоднішній день значна частина знайдених списків вже видрукувана і доступна для вивчення науковцям. Один з учених, який досліджував оригінальні тексти, священник Хосе Окалаган твердить, що один з фрагментів містить частину Євангелія від Марка, однак інші твердять, що текст такий малий, що з певністю в ньому можна розпізнати тільки одне слово, тому це може бути уривок будь-якого тексту.

Велика частина віднайдених рукописів, приблизно одна третина, це є тексти Старого Завіту. Отже, там знайдено всі книги єврейського тексту старого Завіту, за винятком книги Естер. Вони нам вказують на те, що було більше число рецензій Старого Завіту і що грецький текст був широко вживаний в Юдеї і дуже шанований.

До 1990-их років вважалося, що це були книги спільноти Ессенів, єврейської секти, яка процвітала між I і II століттям до Христа. У 1963 році Карл Гайнріх Регенсторф, професор Мунстерського університету в Німеччині, висунув припущення, що це була бібліотека Єрусалимського храму. Однак тоді це припущення було відкинуте більшістю вчених. Це припущення висунув знову Норман Глоб та інші вчені, які твердять, що ці документи є книгами бібліотеки Єрусалимського храму та інших бібліотек, які тоді були зведені туди на переховування.

Сьогодні всі, хто роблять переклади Святого Письма, звертаються до так званих критичних видань тексту. Критичне видання – це наукове видання, в якому порівнюються існуючі тексти Старого Завіту і подається такий, як науково опрацьований та, правдоподібно, точно відтворює оригінальний текст. Всі відхилення, відмінності та припущення є відтак подані у відсилках. До цієї пори для єврейського тексту Святого Письма міродайним є видання Біблії, яке появилось у Штудгарді. В основу цього видання покладено Ленінградський список з року 1008-1009 по Христі.

Першим і найстарішим перекладом Святого Письма є грецький переклад, загальновідомий під латинською назвою Септуагінта – Сімдесят. В грецьких списках цей переклад носить назву – Сімдесятьох.

Найстаріші відомості про цей переклад оповиті різними переказами та оповіданнями. Певним для нас є те, що найстарший переклад, про якого маємо деякі відомості, походить з Олександрії, де його зроблено у третьому столітті до християнської ери. І саме цей переклад знаний під назвою Сімдесятьох.

Після воєн Олександра Великого, який завоював Малу Азію до Індії та всю Північну Африку, грецька мова стала панівною в тодішньому культурному світі, щось на зразок англійської мови в сьогодинішньому світі. І, власне, такою грецькою мовою, яка була в ужитку в Єгипті, і є написаний найстаріший грецький переклад.

Першим письменником, який подає нам переказ про переклад Святого Письма на грецьку мову є Аристовул, єврей, який жив на початку другого століття до нашої ери. Він подає, що в основному частина Старого Завіту – Пентатевх, П'ятикнижжя Мойсея, – була перекладена на грецьку мову під час панування Птолемея Філадельфа (285-247 до Христа). Оскільки в питанні перекладу немало роль грав Димитрій Фала рей, який був бібліотекарем Олександрійської бібліотеки, а той помер на початку панування Птолемея Філадельфа, дехто робить припущення, що переклад розпочато ще за попередника Філадельфа Птолемея Сотера.

Згідно з переказом письменника, який називає себе Арістеем, розповідається, що коли Птоломей Філадельф зайнявся збиранням великої бібліотеки в Олександрії, то тоді головний бібліотекар Димитрій Фала рей порадив йому, щоб він також придбав копію святих книг євреїв. Птоломей тоді викупив з неволі більше ніж сто тисяч євреїв і тоді послав в Єрусалим до архієрея Єлезара делегацію, в якій ніби-то Арістей був одним з членів, щоб у нього випросити копію єврейського Закону та сімдесят двох перекладачів: по шість з кожного з дванадцятьох племен Ізраїля, які були б спроможні такий переклад зробити. Коли архієрей погодився виконати це прохання, перекладачі прибули до Олександрії, де Птоломей їх прийняв з великими почестями. Всіх перекладачів тоді Димитрій поселив на острів, де вони працювали над перекладом, а сам Димитрій записував переклад усіма узгоджений. Повністю переклад завершено за сімдесят два дні. Далі розповідається, що цар був дуже задоволений їхньою працею і винагородив кожного великими подарунками. При від'їзді євреї, згідно оповіді, попросили у Птолемея Філадельфа дозволу забрати із собою назад копії ними створеного перекладу.

До цієї оповіді пізніші перекази додавали уточнення. Одні подають, що кожного перекладача зачиняли в кімнаті, і що вони через Боже натхнення зробили однаковісінський переклад; а інші твердять, що їх зачиняли по двоє в одній кімнаті. В кожному разі постійно підкреслюється, що цей переклад зроблений за Божим натхненням, і тому він користувався великою популярністю. Сьогодні науковці вважають переказ Арістєя апокрифічним, однак також вважають, що в оповіданні є наступні зерна правди:

1. переклад зроблений за побажанням єгипетського царя Птолемея;
2. переклад зроблений для бібліотеки в Олександрії;
3. євреї одержали переклад, який зроблений для Олександрійської бібліотеки.

Дехто, вповні відкидаючи попереднє твердження як неправдиве, пояснює переклад на грецьку мову тим, що цей переклад зробили євреї, які жили в Олександрії, для свого власного вжитку, оскільки грецька мова стала розмовною, а єврейські тексти вже були незрозумілими. Однак вчені ставлять під сумнів цю теорію, вказуючи на те, що євреї прийшли до Олександрії всього на 35 років раніше, і навряд чи мали потребу в грецькому тексті; а також в тих часах не було випадку, щоб євреї перекладали святе Письмо на мови тих країн, де вони проживали набагато довше ніж в Олександрії.

Тому, найбільш імовірним є, що цей переклад був зроблений за наказом єгипетського царя, а євреї з часом почали його використовувати, оскільки грецький текст їм був зрозумілим.

Також повстає питання, саме які книги були перекладені в цьому часі на грецьку мову. Справа в тому, що вислів Закон у своєму вузькому значенні подає тільки П'ятикнижжя Мойсея. Однак євреї дуже часто вживали слово Закон у значенні всіх книг Святого Письма, і тому до сьогодні немає однастайності в тому, саме які книги були перекладені в тому часі, хоча більшість науковців вважає, що це було лише П'ятикнижжя Мойсея. З мови самих перекладів простежується, що це робила не одна рука.

Загальноприйнятою є думка, що в часах Птолемея Філадельфа зроблено лишень переклад самого П'ятикнижжя Мойсея, а інші книги перекладено пізніше, в різних роках, самими олександрійськими євреями. Сьогодні нам не вдається встановити, коли які книги

перекладені на грецьку мову, однак загальноприйнятим є, що пророчі книги та якась частина інших книг Старого Завіту грецькою мовою вже були перед 130 роком до Христа, що впливає з передмови до книги Мудрості Ісуса, сина Сираха, яка, на думку переважної більшості науковців, була написана не пізніше 130-го року до нашої ери. Однак припускається, що книга Естери була перекладена не в Олександрії, а в Єрусалимі.

Хто перекладав і скільки їх було – нам невідомо. Чи їх було 72, як розповідає Арістей, чи їх було більше. Дехто висуває припущення, що їх було 105. Мовне дослідження грецького тексту вказує, що, з незначними винятками, перекладачі не були з Палестини і що різні люди перекладали різні книги. Також є неможливо сказати, чи це хтось робив переклади на бажання єврейської спільноти, чи книги перекладали поодинокі особи з власної ініціативи, однак певним є те, що всі книги ставали частиною однієї книги – Старого Завіту, і що їх приймали як авторитетний переклад єврейського оригіналу.

Певним є, що в часах, коли проповідував Господь наш Ісус Христос, грецький текст Старого Завіту був загальноновживаний євреями і був ними дуже шанований. Коли поглянути на цитати Старого Завіту, які є в книгах Нового Завіту, знайдемо, що більшість цитат є взяті не з єврейського, а з грецького тексту. Без сумніву, для вживання грецького тексту в книгах Нового Завіту сприяло те, що вже був готовий загальноновизнаний та авторитетний переклад, однак часто при потребі апостоли звертаються також до єврейського перекладу.

Євреї поступово почали відмовлятися від грецького тексту Старого Завіту через диспути про Святе Письмо, які вони мали з християнами. Оскільки основним текстом у християн та євреїв на початку був грецький текст Біблії, євреї почали від нього відходити, пояснюючи це тим, що текст містить невірний переклад і що оригінал є тільки один – той, писаний єврейською мовою. Християни знову ж настоювали, що це Богом натхненний текст, якого переклад зроблений самими євреями, отже, він не поступається перед єврейським текстом.

І так незадовго грецький текст Старого Завіту був вживаний виключно християнами, а єврейський – виключно євреями. І вони повністю відреклися від грецького перекладу.

В другому столітті в євреїв була школа, яка давала окреме значення кожній букві Біблії. Внаслідок такого трактування Святого Письма грецький прозеліт і учень Акіби, головного пропагандиста такого мислення, підготував новий переклад. Його переклад був такий дослівний і вірний, що часто він був незрозумілий грецькому читачеві. Однак євреї почали вживати його переклад і послуговувались ним у своїх богослужіннях, але пізніше євреям було поставлено вимогу, щоб усі їхні спільноти вивчали єврейську мову. Так цей переклад вийшов з ужитку, і сьогодні ми з нього маємо лише поодинокі фрагменти.

В цьому ж столітті також появилися ще два переклади Старого Завіту грецькою мовою. Переклад Теодотіона, щоправда, він не був повністю новим перекладом. Теодотіон взяв існуючий текст Сімдесятох і його виправив на підставі єврейського. Наступним є переклад Симмаха, який дотримувався єврейського оригіналу, однак старався перекласти його доброю, літературною, грецькою мовою. Обидва ці переклади важливі тим, що вони мали вплив на грецький текст, який дійшов до нас, оскільки змінювано оригінальні книги Сімдесятох тими, забраними з них, або їх виправляли, вживаючи ці тексти.

Наступним на черзі, хто займався перекладами Святого Письма з грецької та єврейської мов, – Оріген, який жив у третьому столітті по Христі. Він був автором праць, відомих під назвами Гекзапла і Тетрапла. Гекзапла, як на це вказує сама назва, складалася з шістьох колонок. Перша колонка містила єврейський текст, писаний єврейськими буквами, друга – єврейський текст, писаний грецькими буквами, третя – переклад Аквіли, четверта – переклад Симмаха, п'ята – переклад Сімдесятох, а шоста – переклад Теодотіона. Тетрапла містила в чотирьох колонках ті ж грецькі тексти, що і Гекзапла, лише не подавала перших двох колонок Гекзапли, тобто не містила єврейських текстів. У тексті Сімдесятох Оріген вказував на різницю між ним та єврейським текстом, позначав текст, якого не було в єврейському, а також єврейський, якого не було в грецькому. Самого грецького тексту Сімдесятох він не виправляв і вважав, що церква для літургійного життя повинна послуговуватися лише текстом Сімдесятох. Однак через свій великий об'єм обидві праці Орігена не були в широкому використанні, а тому не мали впливу на формування біблійного

тексту.

Після Орігена працею над грецьким текстом займався Лукіян, антіохійський священник, який помер мученицькою смертю, та Езихій, єгипетський єпископ. Переклад Лукіяна використовувала Антіохійська школа єзегетів, і звідти він був завезений до Константинополя, та став дуже поширений в церквах Візантійської імперії. Про переклад Езихія згадує Єронім, який твердить, що він був у широкому вжитку в III віці нашої ери в Палестині. Немає відомостей про те, щоб в послідуєчих віках хтось брався наново перекладати на грецьку мову Старий Завіт чи його виправляти.

Вперше друком появився грецький текст Старого Завіту старанням венеціанського друкаря Алдус Мануціус у Венеції в 1518 році, який відомий під назвою Aldinus і містить текст близький до кодексу В. Однак не подано назви оригіналу, який був передрукований.

Наступним вийшов текст, відомий під назвою Complutensis. Цей був зроблений на підставі Орігенового Гекзапла та появився в Поліглоті кардинала Хіменес у 1520 році.

Відтак маємо текст, відомий під назвою Сікстіна, який є передруком Ватиканського кодексу і появився друком в 1586 році.

Великий позитивний вплив на долю перекладу Сімдесятох мало віднайдення текстів, схованих у печерах Кумрану. До того часу побутувала загальна думка про грецький переклад Святого Письма, що він є перекладом з єврейського і що ввійшли туди помилки і доповнення, які зіпсували його, а тому тільки єврейський оригінал вартий перекладу. Документи, віднайдені в Кумрані, показали, що в основному грецькі тексти Святого Письма не були настільки зіпсовані чи перероблені християнами, як досі вважалося, і в основному відповідають своєму первовзору. Також там було знайдено єврейські тексти, які відмінні від теперішнього Мазоретського, і могли бути текстами, які брали за основу перекладачі грецького перекладу Сімдесятох. Це, безсумнівно, підняло престиж перекладу Сімдесятох, а також зацікавлення до нього.

У найновіших часах опрацюванням грецького перекладу займався Альфред Ральфс. Він спершу працював у проекті великого критичного видання грецьких перекладів Старого Завіту при Університеті в Гітінген, а коли вибухнула Перша Світова війна, він займався підготовкою малого підручного видання грецького тексту. Як сам Ральфс пише у передмові до цього видання, він використав три найважливіші рукописи: В (Ватиканський), S (Синайський) та А (Александрійський). І тільки принагідно, коли вважалося за потрібне, звертається до інших рукописів.

Найбільш вагомий вклад у вивчення грецького перекладу Старого Завіту, без сумніву, вклали вчені, які працювали при університеті Гітінген. Ними підготовані та ґрунтовно опрацьовані грецькі тексти, де у відсилках подано всі розбіжності не лишень грецьких, але також використано і єврейський та тексти найдавніших перекладів. На сьогоднішній день праця над Святим Письмом ще не є повністю завершена. Дотепер вийшли друком наступні книги Сімдесятох: Буття, Вихід, Левіт, Числа, Второзаконня, 1 Ездера, 2 Ездера, Неемія, Естер, 1 Макавеїв, 2 Макавеїв, 3 Макавеїв, Йов, Псалми, Мудрість Соломона, Сирах, Ісаї, Єремія, плач Єремії, Варух, Єзекиїл, Даниїл, Йосія, Йоїл, Амос, Авдій, Йона, Міхея, Наум, Авакум, Софонія, Ангей, Захарія, Малахія. Поки що не видано наступні книги: Ісус Навин, Судді, Рут, 1-4 Царі, 1-2 Параліпоменон, Приповідки, Еклезіяст, Пісня Пісень.

Сьогодні в науковому світі ці два останні видання є найкращими джерелами для вивчення грецького тексту Сімдесятох.

Для всіх церков східного обряду Святе Письмо грецькою мовою є важливим, тому що всі старі переклади, за винятком сирійського, були зроблені з грецького тексту, не з єврейського, і всі цитати Святих Отців Церкви також взяті з грецького. І без знання тексту неможливо зрозуміти їхніх писань.

Канони Святого Письма

Канон Старого чи Нового Завіту – це перелік книг, які Церква вважає частиною Святого Письма, які Богом натхненні. Здебільшого, коли говориться, що ця Біблія є протестантською, католицькою чи православною, тим самим люди мають на думці, що така Біблія містить книги, які прийняті тою чи іншою деномінацією.

Саме слово канон є грецького походження і означає рівний прут або брусок дерева, а в переносному значенні – мірило. Пізніше, у часах Отців Церкви, це слово стало означати перш за все правило віри, яке нам передано попередниками у вірі, а також список книг Святого Письма, які приймаються як Богом натхненні, та насамкінець церковне, моральне та літургійне правило.

Для консервативних євреїв Святим Письмом є виключно П'ятикнижжя Мойсея – це є ті книги, які Бог передав через Мойсея, які містять всі правила, за якими треба жити на землі, щоб догодити Богові. Інші книги для них лишень побожні. Вони також стверджують, що автором П'ятикнижжя є сам Мойсей, і для цього приводять слова Второзаконня, де є священникам припис покласти записаний Закон до кивоту і читати його перед людьми в празник Кучок.

На загал євреї ділять Святе Письмо на Закон, Пророків та Писання. Такий поділ у них стародавній, і він засвідчений у Новому Завіті в Євангелії від Луки, де зазначено: "Має збутися все, написане про Мене, і в Законі Мойсея, і в Пророків, і в Псалмах". А в передмові до Книги Ісуса Сираха, яка датується приблизно 130 р. до Христа, про цей поділ Святого Письма написано наступне: "Мій дід Ісус дуже себе віддавши читанню Закону й Пророків та інших батьківських книг". До Закону належить П'ятикнижжя Мойсея: Буття, Вихід, Левіти, Числа, Второзаконня. Пророки ж діляться на Ранні пророки: Ісус Навин, Судді, Самуїл (1-а і 2-а Книги Царств), Царі (3-а і 4-а Книги Царств); на Пізні Пророки: Ісаї, Єремія, Єзекіїл і 12 Пророків. У євреїв 12 Пророків становлять одну книгу Святого Письма, а не як у християн, - 12 книг. До писань, які тут цитуємо за єврейським порядком, належать наступні книги: Псалми, Йов, Приповідки, Рут, Пісня Пісень, Еклезіяст, Голосіння, Естер, Даниїл, Ездра – Неемія (2 Ездра) і Хроніки (Параліпоменон).

Цей канон носить назву Палестинського канону, і він є обмежений до книг, які написані єврейською та арамейською мовами. Цей канон став основою всіх протестантських видань Святого Письма і залишився таким по сьогоднішній день, лише з тією різницею, що у своїх виданнях останні не дотримуються єврейського порядку книг, а загальноновживаного, грецького порядку.

У євреїв ще до Христа існував також і більш ширший канон, який одержав назву Александрійського. Його вживали євреї, які проживали в північній Африці, і він вміщав не лишень книги Святого Письма, писані єврейською та арамейською мовами, які були перекладені на грецьку, але до нього також додано інші книги, писані єврейською чи арамейською мовами, і такі, які були писані грецькою мовою. Цей канон включає книги, які пізніше отримали назву второканонічних. До нього, додаючи до книг, перелічених у Палестинському каноні, належать наступні книги: 1 Ездри, Товії, Юдити, додатки до Естери, Мудрість, Варух, Лист Єремії, додатки до Даниїла, 4 Книги Макавеїв, Молитва Манасії.

Цей канон з певними видозмінами був прийнятий першими християнами як Східної, так і Західної церков, хоч, коли вони зробили своїм грецький текст Святого Письма – текст Сімдесятох, не всі книги є в усіх Церквах. Деякі Церкви не прийняли певних книг, а інші до цього канону додали ще й інші книги. Так, наприклад, Ефіопська церква має канон з 81 книги, що вважається найбільшим каноном.

Важливо є ще дещо зупинитися на каноні римо-католицької церкви, оскільки він мав безпосередній вплив на творення нашого слов'янського канону. Він у своїй основі має Александрійський грецький канон, однак текст у ньому не є Сімдесятох, але переклад з єврейської мови, за винятком Псалмів, де паралельно подано переклад Сімдесятох та з єврейської мови, зроблений св. Ієронімом на бажання папи Дамаза. Латинські видання, відомі як Вульгата, називають: 1 і 2 Книги Царств – Книги Самуїла; 2 і 4 Царств – 1 і 2 Царів;

обидві книги Параліпоменон відомі під назвою Хронік; грецьку 2 Ездри – її перших 10 глав – подають як 1 Ездри, а останніх 13 глав тієї ж грецької книги називають 2 Ездри; грецька 1 Ездри стає 3 Ездри, і відтак додають 4 Ездри. Деякі рукописні та друковані видання латинського тексту 1 та 2 Самуїла називають Книги Царів; грецьку 2 Ездри подають як першу Ездри, а 4 Ездри – як 3 Ездри. Святе Письмо Римської Церкви має лише дві книги Макавеїв.

З поширенням християнства до слов'ян прийшли також і книги Святого Письма. Найперше на старослов'янську мову зроблено переклад тих книг, які були безпосередньо потрібні для літургійних відправ, а це в основному книги нового Завіту – Євангелія, Діяння Апостолів, соборні Послання та послання св. апостола Павла. Відтак було перекладено ті частини старого Завіту, які потрібні були на читаннях на вечірнях та в часі від початку великого посту до празника Всіх Святих, який завершує пасхальний час. До часу надрукування Острозької Біблії у слов'ян не було повного тексту Святого Письма, Старого і Нового Завіту, тому не було в нас канону. Слов'янський канон появився з виходом у світ Острозької Біблії 1581 року. І після того він не зазнав значних змін. В його основі лежить Александрійський канон Сімдесятох, однак помітний в ньому і вплив канону друкованих видань римо-католицької церкви. Порядок книг в Старому Завіті відповідає послідовності, яка існує у виданнях римо-католицької церкви, однак всі назви книг подано згідно з грецькою назвою. Слов'янська 1 Ездри, так як і у виданнях Вульгати, тобто перших 10 глав грецького 2 Ездри, однак наступних 13 глав, які у Вульгаті є 2 Ездри, тут поміщено як книгу Неємії. 2 Ездри у слов'ян, так як у деяких рукописах та виданнях римо-католицької церкви, є 2 Ездри, а не 3 Ездри, як у Вульгаті, а 3 Ездри у слов'янській Біблії – це 4 Ездри у Вульгаті.

Немає сумніву, що острозькі вчені були знайомі і з поділом, використаним у Вульгаті, тому що у відсилках книг, поміщених на маргінесах, вони неодноразово, помиляючись, подають назви з Вульгати, значить відсилка до слов'янського 2 Ездри подано як 3 Ездри або 3 Ездри подано як 4 Ездри, хоча 4 Ездри у слов'янській Біблії немає.

Відтак молитву Манасії подано вкінці 2 Параліпоменон, як додаток до книги, а не окремо. Однак вже лист до Єремії подано так, як в деяких латинських рукописах та стародруках, як главу 6 книги Варуха. Також вкінці Старого Завіту додано 3 Макавеїв, хоча вкінці самої книги зазначено, що ні в слов'янських, ні в латинських, ні в польських текстах Біблії її не поміщено, а тільки в грецькій та одній чеській.

Отож, з цього випливає, що острозькі вчені були обізнані з проблематикою канону, але не вибирали одне з існуючих рішень, а вирішували його самостійно. І так ми, слов'яни, одержали свій окремий канон Біблії. Порядок, встановлений Острозькою Біблією, ніхто не оспорив та ніяких книг до неї не додано ані відтято, лише в подальших часах видавці Єкатеринівського видання зважилися перенести книгу 3 Ездри на кінець Старого Завіту, оскільки вона перекладена з латинської мови, бо грецькою є лише деякі фрагменти, ця книга не знаходилася в Сімдесятох, та винести з книги Варуха главу 6 – Лист Єремії, і подати, як окрему книгу зразу після Голосіння Єремії.

Канон Нового Завіту вироблявся також поступово, так як це було зі Старим Завітом. Писання апостолів для ранньої церкви були дуже важливі і, без сумніву, їх розповсюджували християни між собою, бо апостол Петро у своєму другому листі пише, що він ознайомлений з листами святого Павла. До того ж сам апостол Павло у своїх листах давав вказівки, щоб їх читали всій громаді та давали читати іншим церквам.

Найпершими були прийняті чотири Євангелія, бо Ірєней у своїй праці *Проти ерисей* (182-188 по Христі) подає нам імена чотирьох євангелістів і говорить про ці Євангелія як загальноприйняті християнами. Вважається, що Євангелія стали частиною християнського канону до 175 року по Христі.

В дуже ранньому часі, до кінця II століття, загальноприйнятими книгами Нового Завіту були чотири Євангелія, Діяння Святих Апостолів та наступні Послання св. Павла: до римлян, 1 і 2 до коринтян, до галатів, до ефесян, до филип'ян, до колос'ян, 1 і 2 до солун'ян, 1 і 2 до Тимотея, до Тита, до Філімона; Соборні Послання: 1 Петра, 1 Івана. Вже в першій половині III століття канон Нового Завіту був таким, яким ми його знаємо сьогодні. Одиноким винятком була Східна сирійська церква, яка не мала у себе Соборних Послань та

Поділ на глави і стихи

Сьогодні, коли підніmemo будь-яке Святе Письмо, ми знайдемо всі книги Старого і Нового Завіту поділені на глави та стихи, що сприяють легкому віднайденню цитованого тексту. Однак, коли візьмемо старі рукописи, таких поділів не було, а часто слова написані без пробілів між ними, тому й виникає питання, коли вони повстали і для чого такі поділи зроблені.

Загально прийнято, що поділ на глави впроваджено в часі середньовіччя. Його запровадив Стефан Лангтон, який був професором Парижського університету, а відтак архієпископом в Кантербері, в Англії. Дослідники вважають, що такий поділ він запровадив приблизно 1227 року. Самі глави були поділені на сім підрозділів буквами А, В, С, D, E, F, G, які знаходилися на маргінесі тексту. Отож, при цитуванні подавалося главу і букву в області, з якої був цитований текст. Цей поділ виявився таким практичним, що євреї його почали використовувати у рукописах з XIV століття і відтак у друкованих виданнях від 1516 р. Поступово цей поділ ввійшов до всіх видань Святого Письма.

Дехто вважає, що поділ на глави впровадив кардинал Гуго від Сан Шер у своїй конкордації до латинського тексту – Вульгати. Однак переважаюча більшість учених вважають винахідником глав архієпископа Стефана.

Стихи, які ми сьогодні знаємо, це ще пізніший винахід. У Старому Завіті вже від давніх часів були певні поділи на стихи, але ними не послуговувалися для цитування. Найстарші друковані єврейські тексти позначали кожний п'ятий стих єврейським числом, а номерами почали позначати всі стихи у виданні Йосифа Атіяса, що вийшло в Амстердамі в 1661 р. Перший відомий текст, в якому весь Старий і Новий Завіт поділений на стихи, є з 1528 року, і це праця ліонського видавця Санктес Пагнінус, однак поділи інші від тих, які сьогодні в ужитку.

Новий Завіт поділив на стихи парижський видавець, відомий під іменем Роберт Естієн або Роберт Стівенс, для свого видання грецько-латинського Нового Завіту, який вийшов у 1551 році. Зі слів його сина виходить, що він цю працю робив, коли подорожував верхи з Парижу до Ліону, і тому вона не конечно має високу якість. Його поділ набрав такої популярності, що всі почали його вживати. Такий же поділ ним впроваджено для всього Старого і Нового Завіту у виданні Вульгати, який друкований в Женеві в 1555 році. Від цього видання поділ, задля своєї зручності в цитуванні, поступово перейшов до всіх друкованих видань, і сьогодні є складовою частиною кожного примірника Святого Письма. Його зручність найперше в тому, що поділ залишається однаковим в усіх виданнях Біблії, що уможливує легко знаходити будь-які тексти в будь-якому місці Біблії.

Однак тут слід зазначити, що можна зустрітися з поодинокими малими відхиленнями як у поділах на глави, так і в поділах на стихи. Сьогодні переважна більшість видавців намагається дотримуватися тих поділів на глави і стихи, які поміщені в критичних виданнях, оскільки всі нові переклади виконуються з тих же текстів.

Острозька Біблія з'явилась на світ в 1581 році, отже, в часі, коли поділ на глави вже був загальноприйнятим, а поділ на стихи щойно появлявся, тому в Біблії ми знаходимо лишень поділ книг на глави.

Також цікавим є, що в Острозькій Біблії відсутній поділ поодиноких глав на сім підрозділів з позначками на маргінесі, як це було звично робити у виданнях тих часів.

Є дуже правдоподібним, що острозькі науковці мали копію Святого Письма, виданого в Женеві в 1551 або 1560 році, оскільки в передмові зазначено, що вони збирали та “знайшли і багато інших Біблій, різні письма і різними мовами”, але на той час були одинокі книги, що вже мали новий поділ на глави та стихи. Можливо, що введення такого поділу текстів до слов'янської Біблії вважалося нетрадиційним і необґрунтованим, і тому воно не знайшло свого застосування в першій повній слов'янській Біблії.

В українському перекладі Острозької Біблії цей вже загальноновживаний поділ на глави і стихи подано, використовуючи критичне видання грецького тексту, який появився трудом університету Гітінген. У тих книгах, де це видання подає два можливі поділи на глави та стихи, вживано той, який найбільше відповідає Острозькій Біблії.

Найкращим прикладом такого є книги пророка Єремії та книги дванадцятьох малих пророків, де є різниця не лишень між поділом на глави самого тексту, а й самі глави переставлені. Тут збережено не загальноновживаний грецький поділ тексту, бо такий поділ використовували перекладачі Острозької Біблії.

У випадках, коли у вищезазначеному виданні книги немає, використано грецький текст, зроблений Ральфсом, і з нього запозичено поділи на глави та стихи.

Критичні видання

XVI століття зі своїми релігійними переминами в першу чергу призвели до пошуків нового уживання та вивчення Святого Письма. Спершу виходять переклади, переважно з латинської Вульгати, на народні мови, і поступово зацікавлення Святим Письмом призводить до вивчення єврейської і грецької мов та сприяє появі нових перекладів Старого і Нового Завіту, які виконані з оригінальних мов.

Оскільки тексти Сімдесятої та Вульгати є перекладами з єврейської мови, невдовзі вповні запанував погляд, що лишень оригінальний текст – значить єврейський, є правдивим текстом, і тільки його з його канонам слід перекладати. Внаслідок цього протестантські конфесії відкинули Александрійський канон і повернулися до Палестинського канону, а римо-католицька та Східні церкви й надалі дотримувалися Александрійського канону.

Пошуків диспутів, які велися між конфесіями, призводили до того, що відбувалися пошуки древніх текстів, які використовувалися для утвердження своїх позицій. З часом ці збірки призвели до того, що на підставі порівняння існуючих рукописів та стародруків виготовлено науково опрацьовані видання Святого Письма, Нового та Старого Завіту, які, як вчені вважають, найвірніше віддзеркалюють первісний текст. Всі відхилення від основного тексту подані у відсилках, щоб вони були доступні читачеві. Такі праці в науці одержали назву критичних.

Для єврейського Старого Завіту текстом, який відповідає цим критеріям, є єврейський текст Біблії, виданий у Штутгарті Німецьким Біблійним Товариством.

Перше видання з цієї серії єврейських критичних видань з'явилося в 1906 році трудами Рудольфа Кіттел, і воно найчастіше відоме як Біблія Кіттела. Для підготовки цього першого видання він вживав текст Бен Гаїма.

У 1937 році вийшло 3-є видання, але воно вже зроблене на основі тексту Бен Ашер. В своїй основі воно мало Мазоретський текст Ленінградського кодексу з 1008 року, який є найстарішим повним датованим рукописом єврейського Старого Завіту. Написав його Самуїл Бен Якоб, який сам подає, що він відписав його з тексту, поправленого Аароном Бен Моше Бен Ашер. Правдоподібно сам рукопис був написаний в Каїрі і пізніше був у власності особи, що проживала в Дамаску. Від середини XIX століття рукопис зберігається в С.Петербурзі. Останнє видання з цієї серії – 9 видання, яке вийшло в 1995 році.

Наступне, вповні перероблене видання під назвою Штутгартська Єврейська Біблія, появилось у 1967 році. Воно, без сумніву, зберігає наукові здобутки попередніх видань, але є повністю перероблене та змінено назву, щоб читач міг легко його відрізнити від попередніх видань. Воно, як і попередні видання, має за основу Ленінградський рукопис. Найновіше його перевидання є з 1997 р.

Для Біблії, писаної грецькою мовою, найкращим, науково опрацьованим текстом є видання книг Старого Завіту, підготоване університетом в Гітінген в Німеччині. Цей проект розпочато, як подає Альфред Ральс, у 1908 році. Він у своїй значимості виріс настільки, що в останніх роках перед Першою світовою війною отримав державну підтримку.

Перші роки були зайняті виключно підготовкою до праці та збирання фотографій рукописів. У 1914 році праця настільки просунулася вперед, що був намір приступити до опрацювання і Макавеїв та книги Мудрості. Всій праці кінець поклала Перша світова війна, оскільки помічників закликало до війська, а придбати документи за межами Німеччини стало неможливим. Нелегкі часи, які слідували по Першій світовій війні, не сприяли продовженню праці, однак в 1922 році вийшла Книга Рути, а в 1926 році видано Книгу Буття. До цього часу проєкт фінансувало Біблійне товариство. В 1930 році видання праці на себе перебрали теперішні видавці і в тому ж році видали Псалтир.

Відтак слідували даліші видання, і на сьогоднішній день видана значна частина старозавітних книг: Буття, Вихід, Левіт, Числа, Второзаконня, 1 Ездра, 2 Ездра, Неемія, Естер, 1 Макавеїв, 2 Макавеїв, 3 Макавеїв, Йов, Псалми, Мудрість Соломона, Сирах, Ісаї, Єремія, Плач Єремії, Варух, Езекеїл, Даниїл, Йосія, Йоїл, Амос, Авдій, Йона, Міхея, Наум, Авакум, Софонія, Ангел, Захарія, Малахія. На сьогоднішній день бракує наступних книг: Ісус Навин, Судді, Рут, 1-4 Царі, 1-2 Параліпоменон, Приповідки, Еклезіяст, Пісня Пісень.

В часі Першої світової війни на прохання Штутгартського Біблійного Товариства Альфред Ральфс почав мале видання тексту Сімдесятох, яке обмежувалося трьома найважливішими рукописами В (Ватиканський), S (Синайський) та A (Александрійський), в якому вміщено лишень принагідно деякі з інших текстів. Це видання вийшло друком у 1935 році. Відтоді ця праця була кілька разів перевидана і вона лишень частково задовольняє потреби дослідників грецького тексту, але необхідна для тих книг Старого Завіту, які чекають детального опрацювання.

Для латинського тексту Старого Завіту такою науковою працею є видання Вульгати, видруковане в Штутгарті. Основний текст – це Кодекс Аміакінус VIII століття по Христі. Порядок біблійних книг слідує за тим, який знаходимо в Климентійській Біблії 1592 року.

Перше видання цієї праці вийшло друком в 1969 році, друге – в 1975 році, третє – в 1983 році, а найновіше четверте видання, – у 1990 році.

Щодо тексту Нового Завіту, то він був увесь писаний грецькою мовою, він є добре досліджений і таких наукових текстів було декілька. Найважливішим з такого роду праць і також найбільш вживаним на сьогодні є видання Несле-Аланд. Перше видання, автором якого був сам Несале, появилось 1906 року, і відтак нові видання та нові опрацювання текстів під іменем Несале Аланд від 1963 року постійно появлялися і появляються з друку.

Як вже вище було сказано, ці праці не є простим передруком вже використовуваних текстів, але це є науковцями відтворені тексти Старого чи Нового Завіту, які опрацьовані на основі доступних матеріалів. І сьогодні нові переклади робляться саме так, і вони є дуже допоміжні при дослідженні старих видань. Власне, вище зазначені критичні видання і були використані при дослідженні Острозької Біблії.

Українські переклади Святого Письма

Коли йде мова про переклади Святого Письма на українську мову, у більшості людей є уявлення, що тут мова про переклади XIX і XX ст., бо щойно тоді вийшли повні переклади Біблії.

В дійсності бажання мати Святе Письмо рідною мовою сягає давніх часів, і спокійно можна твердити, що воно сягає часів ще до хрещення України. В житті святих Кирила і Методія розповідається, що коли вони йшли проводити місіонерську працю між хозарами, то в Криму вони знайшли чоловіка, який мав текст писаних “росскими писмени”, значить руським письмом. Оскільки це сталося приблизно у 863 році, ще задовго до хрещення Русі князем Володимиром у 988 році і це було до того, як вони проповідували між слов’янами. Їхнє Житіє згадує, що брати знайшли “євангеліє псалтир” і подає, що брати швидко навчилися його читати, а азбука мусила бути глаголиця, бо кирилицю сформовано на підставі грецьких букв учнями Кирила та Методія і в їхню честь названо кирилицею.

В наступних віках – до XVI століття панівною між усіма слов'янами стала мова текстів, виготовлена Кирилом та Методієм, хоча до них входили елементи, специфічні певним говіркам слов'ян, що дає змогу оприділити, де тести були писані.

Реформація та її ідеї, і протестантські рухи не пройшли безслідно на українських землях. Подібно як у інших народів, в нас пробудилося бажання мати Святе Письмо на рідній мові. У 1556-1561 роках було написане Пересопницьке Євангеліє, у 1563 році з'являється Крехівський Апостол, у 1571 р. – переклад Б.Тиминського, у 1577 р. – переклад Чеховича, у 1570 р. – переклад Будного, а в 1580 році – переклад Нагалецького. Всі цитовані праці є перекладами деяких книг Нового Завіту на українську мову. Це були приватно зроблені в рукописній формі, які великого розголосу не одержали. Історичні обставини відтак привели до того, що українська мова була упосліджена в Польській та Австрійській державах, а в Російській імперії була видана повна заборона будь-що друкувати українською мовою.

Перше повне видання Біблії у слов'ян – це Острозька Біблія з 1581 р., яка писана старослов'янською мовою, а в українській мові перша Біблія появилась щойно в 1903 році. Це праця Пантелеймона Куліша, який переклав найбільшу частину, Нечуя-Левицького, який переклав 1 і 2 Хронік (Параліпоменон), Ездру, Неємію, Естеру і Даниїла, та Івана Полюя, який переклав Псалтир.

Наступним, хто переклав Біблію, був Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Свій переклад він завершив у 1940 році, але через війну переклад побачив світ лишень у 1958 році.

Обидва ці переклади мають спільним те, що їх друкувало Британське Біблійне Товариство, а тому канон у них є палестинський, тобто бракує всіх второканонічних книг.

Наступним на черзі – це видання Біблії священника Івана Хоменка, яке появилось у 1963 році. Воно містить канон римо-католицької церкви, отже, є майже всі второканонічні книги.

Всі три переклади мають спільним те, що у них Старий Завіт є перекладом єврейського Мазоретського тексту, а у випадку Біблії Хоменка, то второканонічні книги, які мають арамейський чи грецький оригінал були перекладені з тих же мов. Новий Завіт усі перекладачі робили з грецької мови, оскільки оригінальний текст є в грецькій мові.

Перший переклад, який містить повний слов'янський канон і є перекладом грецького тексту Сімдесятох, з'явився обмеженим тиражем у 2000 році. Переклад усіх книг як Старого, так і Нового Завіту здійснено з грецької мови. Винятком з цього правила є тільки 3 Ездри, оскільки не має повного тексту у грецькій мові, а лише малі фрагменти. Його здійснено з латинської мови. Найновіший переклад Святого Письма здійснив патріарх Філарет. Його особливість у тому, що він є перекладом російського синодального видання. Окрім цих повних перекладів, ще були здійснені в різних роках переклади поодиноких книг. Тут слід згадати праці священників Михайла Кравчука, Теодосія Галушинського та Володимира Дзьоби, які вийшли друком, але крім того є також переклади, які залишились в рукописах і які друком ніколи не вийшли.

Книга – Острозька Біблія

XVI вік – це час реформації, це вік, коли відбулися великі перемиїни у суспільстві, а в християн зародилося прагнення повернутися до своїх основ, до Святого Письма. В основному панували дві течії. Одна течія прагнула того, щоб Святе Письмо було на рідній, людям зрозумілій мові, а друга намагалася зберегти статус кво, зберегти за церквами право вирішувати, які книги слід друкувати і які подавати своїм вірним. Реформатори на заході видавали щораз то кращі переклади, а римо-католицька церква натомість виходила з новими науково опрацьованими виданнями Вульгати, тексту, написаного латинською мовою. Так у 1590 році з'явився текст Вульгати, відомий під назвою Сікстіна (Sikstina), а в 1592 році текст, відомий під назвою Клементіна (Clementina), який і став основним текстом Святого Письма

для всіх римо-католицьких вірних.

Подібні течії спостерігаємо в тому часі і на Україні. Появляються численні переклади переважно Нового Завіту, рідше книг Старого Завіту. Церква відмежовується від того руху і прагне видати Святе Письмо на традиційній для неї мові – на старослов'янській. Тут, напевне, немало роль відіграло й протистояння полонізуючій експансії римо-католицької церкви. Наш народ, будучи від природи традиціоналістом і позбавленим своєї державності, вбачав в обороні своєї церкви і її мови оборону свого власного народу і своєї самотності.

На таку ж думку й наводять слова, які записані у передмові князя Константина Острозького, де цитуючи Святе Письмо, князь пише: “ Адже коли я побачив, що Христову Церкву, яка його чесною кров'ю викуплена від клятви закону з усіх сторін топчуть вороги-противники і її пожирають безпощадні вовки, які прийшли у світ, тоді згадував я слова пророка, які колись вимовив Господь наш Ісус Христос: Ревність твого дому з'їла мене. Бо кого з вас, що вірні та побожні, не огорнув жаль, коли бачите, що древня Христова Церква клониться до упадку, або хто не відчує впокорення і не засмутиться, бачачи, що Богом засаджений виноградник обскубує кожний, хто йде дорогою, тому що знищена його огорожа і на ньому пасеться дикий осел, і його погриз дик польовий. І ніхто неспроможний протиставитися його люті через брак духовної зброї, якою є Слово Боже. Або в кого серце не сповниться жалощами і хто не заплаче, коли дивиться на руїну Христової Церкви і в землю затоптану її хвалу, і бачить як жорстокі вовки безпощадно граблять і розганяють стадо христових овець. Адже нас оточили різні вороги і різномірні нещастя”.

В тих часах повного видання Біблії на церковнослов'янську мову не було, і люди, які бажали її читати, послуговувалися чеськими або польськими перекладами. Князь Острозький побачивши загрозливу ситуацію і бажаючи запобігти тому, щоб вірні не покидали рідну церкву, вирішив видати повний текст Біблії. І постарався, щоб ми мали для всіх Східних церков рідний переклад Сімдесятох.

Виношуючи думку видати Біблію на старослов'янській мові, князь Константин почав шукати за повним текстом Біблії, і довідавшись, що така Біблія існує в Москві, він доклав усіх зусиль, щоб її отримати. В цьому допоміг Михайло Гарабурда, який на той час був писарем Великого Литовського Князівства.

Про цю Біблію ходили слухи, як зазначає сам князь, що вона дуже давня і її переклад здійснено з тексту Сімдесятох ще у часах Володимира Великого, який хрестив Русь.

Тут виникає питання: Чи взагалі коли-будь у давнину був зроблений переклад всіх книг Святого Письма? З певністю відповісти так або ні ми сьогодні не в силі. До нас не дійшов ніякий повний або частковий переклад Біблії, а дійшли поодинокі книги Святого Письма, які ніколи не були частиною однієї збірки. Дехто вважає, що святий Методій переклав всі книги Святого Письма під кінець свого життя, і таке твердження підсилюється відсилками на Життя св. Методія. Думка інших твердить, що хоча переклади були зроблені, однак вони не збереглися до наших часів в повному виді. Дехто подає, що святі брати Кирило і Методій переклали Євангелія, Псалтир та Апостол, а всі решта книги переклали інші учні.

На загал про перекладацьку працю святих братів Кирила і Методія можна стверджувати, що, на скільки нам сьогодні відомо, вони в першу чергу переклали всі книги, які були потрібні для богослужінь.

Це в основному Новий Завіт, книга Псалмів, книга Паремій – церковні читання Старого Завіту, а інші книги вже по їхній смерті по мірі потреби перекладали їхні учні впродовж століть. До такого висновку спонукають і сьогодні існуючі рукописні матеріали, особливо те, що книги Паремій були в широкому вжитку до часу появи Біблії.

Більшість рукописних матеріалів сьогодні збереглася на північних землях. Основною причиною були лихоліття і постійні війни, які мали місце на українських землях, і вони довели до того, що культурне життя поволі пересунулося на північ. Одним з найважливіших центрів ще за часів Русі був Новгород. Він, так як Київ, мав свою бібліотеку та свій центр – скрипторій, де переписували книги. І в ньому складено у 1499 році текст Біблії, який відтак буде відомий під назвою Генадіївської. У Новгороді, який не зазнав руїни татарської навали, бібліотека постійно поповнювалась новопереписаними книгами. Ще одним фактором, що привів до зібрання повного переліку Святого Письма, була присутність в Новгороді

еретиків, які опиралися на Біблію. У боротьбі з ними єпископ Генадій був змушений зайнятися пошуками текстів всіх книг Святого Письма.

Спершу зроблено перевірку всіх існуючих рукописів, щоб побачити, яких книг бракує. І в ході праці знайдено, що немає цілих книг або книги неповні. Так знайдено, що немає 1 і 2 Параліпоменон, 1-3 книг Ездри, Неемії, Товит, Юдит, Премудрості Соломона, 1 і 2 Макавеїв. В книзі Естер не було другої половини, а перша була перекладом з єврейського тексту, в Єремії не було глав 1-2 і 46-51, а Єзекиїла були відсутні 45 і 46 глави. Деякі книги доповнено з Вульгати, а в деяких книгах – Ісус Навин, Притчі, Премудрість Ісуса сина Сираха помітні впливи латинського тексту. До того і самі книги впорядковано за списком, поданим у Вульгаті. Саму працю виконував монах-домініканець, хорват по національності. Дехто припускає, що в тих часах на північних землях не було нікого, спроможного працювати з грецькими текстами, а тому для цієї роботи вживано друкований текст Вульгати.

Самі книги, які вже існували до часу поповнення, не були з-під однієї руки, а праця різних перекладачів – з різних часів та різних країн. Більшість текстів, без сумніву, були перекладами з грецької мови. Деякі були перекладені з грецьких оригіналів – П'ятикнижжя Мойсея, Ісус Навин, Судді, Рут, Царства, Псалтир, Притчі Соломона, Еклезияст, Премудрість Ісуса, сина Сираха, а деякі були тексти, які запозичені з різних тлумачних збірників – Йов, Пісня пісень, 12 пророків. Самі переклади були представниками різних родів грецьких текстів: одні слідували за кодексом А, інші ж – за кодексом В. На підставі праці Горського-Невостуєва визначено, що найкраще перекладеними були П'ятикнижжя Мойсееве, Ісус Навин, Судді, Рут, Псалтир, Йов, за винятком трьох перших глав, і Пророків, за винятком двох глав, які перекладено з латини. Найгіршими виявились 1-4 Царств.

Новгородська Біблія Генадія з певністю не була тією, про яку мріяв князь Константин Острозький. Це не була Біблія, виготовлена Володимиром Великим, як про неї говорили, а збірка різних текстів з різних часів. З яких деякі, так як П'ятикнижжя, могли і походити з часів Кирила і Методія, деякі, так як книга Естери, були змішаного походження, а інші були свіжо перекладені з латини, щоб заповнити прогалини, які тоді існували в Біблії.

У слові князя Острозького сказано, що “Ми також знайшли і багато інших біблій, різні письма і різними мовами, і ми приказали дослідити їх зміст, чи всі відповідають в усьому божественному писанні. І знайдено багато відмінностей, не лише відмінності, але і зіпсутий текст, через що ми були дуже розстроєні. До цього ж нашіптування диявола, противника усякого добра, повстало багато противників і хулителів цього преславного і небуденного діла, а видавців-помічників дуже мало. Це ж все я дослідив докладно і був дуже здивованим та задумався, вважаючи, що нелегко буде звершити це пресвяте діло з таких причин. І так роздумуючи у своєму серці чи робити, чи перестати, тоді, тому що так забажав Бог, я рішив мої негативні думки підкорити добрим”.

Одержавши з Москви Біблію і провіривши її текст, князь Константин і острозькі вчені були явно розчаровані. Вони свідомі були того, що такого тексту вони друкувати не можуть. З вище цитованих слів можна зробити висновок, що вони були тієї думки, що отримавши текст, вони його перевірять, виправлять і видрукують без більшого труду. Розчарування було таке велике, що повстало питання, чи взагалі приступати до підготовки та друку повної Біблії. Скільки часу минуло, поки прийнято рішення таки приступити до справи, нам невідомо. Однак таке рішення було прийнято і відправлено людей збирати рукописи по всій Європі, а особливо по слов'янських монастирях на Балканах та в Царгороді. Пошук рукописів та стародруків мусів зайняти декілька років і щойно, коли було зібрано велику кількість різних текстів, можна було взятися до праці.

Тепер природно впливає питання: Який текст використовувався для перекладу чи виправлень існуючих слов'янських рукописів?

Про це у передмові так сказано: “...бо як раніше було сказано, знайшов я потрібні книги і працівників для пресвятого цього діла. Добре порадившись з ними і з багатьма іншими, що добре вишколені в божественних писаннях, і зі спільною порадою та однозгідним рішенням я вибрав список древнього славного письма і преглибокої мови і тексту грецького 72-ма блаженними і благимудрими перекладачами на ревне благаання любителя книг Птолемея Філадельфа, єгипетського царя, перекладений з єврейської мови на грецьку. Він більше ніж

інші годився з єврейським та грецьким текстами, і я наказав в усьому його держатися упевнено і без змін”.

Перш за все за основу взято грецький текст Сімдесятох, як цього вимагала традиція Східних церков. Однак цікавим є твердження, що вибраний грецький текст був близький як до слов'янського, так і до єврейського тексту. Отже, бажання було подати такий текст, який був максимально наближений до обох традицій, враховуючи те, що їм питоме.

З певністю в Острозі послуговувалися обома, тоді існуючими виданнями Святого Письма на грецькій мові: Комплутенсіс та Алдіна. Вони могли мати і рукописний грецький текст, придбаний в Царгороді, однак про це з певністю твердити важко, бо у передмові не подано, які саме тексти знайдено в Царгороді. В додатку до них в Острозі мали тексти Вульгати, старослов'янські тексти та тексти різних слов'янських і неслов'янських перекладів.

Комплутенсіс – це текст, виготовлений з Гекзапли Орігена. Він був друкований у шістьох томах між 1514 та 1518 роками, але його почали розповсюджувати після 1520 року. На те, що острозькі вчені послуговувалися цим стародруком, можна привести багато прикладів, але обмежимося кількома. У Бутті 10,2-4 імена подані за читанням, що є в Комплутенсіс; в Бутті 31,52 слов'янський текст має вставку і такий текст має тільки Комплутенсіс.

Алдіна, яка була друкована у Венеції в 1518 р., містить у собі текст, близький до кодексу В (Ватиканський). Докази того, що його вживали, є численні, але тут наведемо такі три: Буття 3,2 – бракує в слов'янському тексті *тоофі*, і той же текст відсутній в зовсім малій кількості рукописів та в Алдіні; Буття 3,9 – у слов'янському тексті відсутнє *кіріос*, і відсутнє це саме слово в малій кількості рукописів та в Алдіні; Буття 32,24 – у слов'янському тексті знаходимо слово *явонг*, хоча грецький текст має *іавок* однак таке читання є у Алдіні, і в даному випадку це одинокий текст, що подає таке читання.

Єврейський текст вперше появився друком в Бомб ергу в 1518 році, а відтак його передруковано в Антверпі в 1571 році. Обидва тексти могли бути в острозькій бібліотеці, а оскільки в наших землях проживало багато євреїв, вони також могли мати доступ до рукописів. Вказати докладно важко, де безпосередньо вживався єврейський текст для виправлення слов'янського, оскільки переважно, коли є відходження від грецького списку, такий же текст має також латинська Вульгата, що є перекладом єврейського тексту, а тому є більша імовірність, що таке читання швидше запозичене з Вульгати, ніж з оригінального єврейського тексту.

Від часу, коли Гутенберг видрукував свою Біблію у 1456 році, появилось декілька текстів Вульгати, але на нашу думку, найважливішим є текст, виданий в Люмені в 1547 році. Це був текст вже з поправками, який був загальноприйнятий. Його пізніше замінить видання з 1590 року (Сікстіна), а відтак – видання з 1590 року (Клементіна). На той час це було найбільш авторитетне видання латинського тексту. Що в Острозі мали тексти латинської Вульгати, сумніву не підлягає хоч би тому, що три книги старого Завіту: 3 Ездра, Товія та Юдит – є перекладені безпосередньо з латинської мови, а не з грецької. Порівняння текстів з критичним виданням Вульгати вказує, що основним був текст, цитований як “с”, а відомий під назвою Сіксто-Клементіна. Однак, як уже зазначалося, таке видання появилось у 1590-1592 роках, вже після появи Острозької Біблії, тому найправдоподібнішим кандидатом є видання Вульгати, що вийшло в Люмені, в яке вже було вставлено численні поправки і яке користувалось величезним авторитетом на Заході.

Що ж відноситься до інших перекладів Святого письма, ми можемо з певністю твердити, що в посіданні острозьких вчених були польські та чеські переклади, бо про них згадується вкінці третьої книги Макавеїв. Однак можливо, що вони мали також Біблії, писані німецькою та французькою мовами.

В основі Острозької Біблії лежать різні слов'янські тексти, які були виправлені на підставі вище згаданих стародруків та рукописів. В основному Старий Завіт дотримується викладу кодексу А (Александрійський) зі своєрідними відхиленнями. Деякі старозавітні книги були виправлені, а деякі були наново перекладені з грецької (Естер, Пісня Пісень та Премудрість Соломона) чи з латинської (3 Ездра, якого немає в грецькій мові, Товія та Юдит). Одиноке місце в усій Острозькій Біблії, яке різко вирізняється з-поміж усіх текстів,

це Естера: 12с(Е2) до 12з(Е18). Цей уривок, це текст листа Мардохея в імені царя Артаксеркса до всіх підвладних в його імперії. Він характерний тим, що до того місця і після того місця переклад вірно передає грецький текст, а в тому місці - це такий вільний переклад, що його неможливо порівняти ні з грецьким текстом, ні з латинським. Тут перекладачі, оскільки ця книга була наново перекладена, або мали якийсь тепер не існуючий текст, або, можливо, не виправили слов'янський текст, зроблений перекладачем.

Новий Завіт в основному віддзеркалює текст групи М. У Старому Завіті цією буквою позначають Мазоретський текст, а в критичних виданнях Нового Завіту ця буква вказує на Mehrheitstext, значить текст більшості загальноновживаний грецький текст Нового Завіту, який також відомий під назвою койне — спільний текст. Бувають в тексті Нового Завіту відхилення, і в переважній більшості випадків можна знайти грецькі рукописи, які мають подібне читання. Рідко бувають додатки, на які неможливо знайти підтвердження у рукописах.

Старослов'янська мова текстів — це загальноновживана стара мова тестів, які були зібрані. І такою ж мовою писано ті книги, які довелося перекладати з грецької чи латинської мов. Франз Мікросіч, який був професором Віденського університету, так високо цинив працю наших острозьких науковців, що він включив Острозьку Біблію до джерел, якими користувався для створення свого старослов'янсько-грецько-латинського словника.

Нам потрібно застерегти читача, що в Острозі на той час не було наукових критичних видань, так як ми їх сьогодні маємо, тому ми не можемо закидати Острозьким вченим, що вони не поступали по-науковому, коли вживали різні тексти. Сьогодні в науковому світі вважається недоречним творити текст, в якому грецька і єврейська традиції змішані, однак у XVI столітті таких застережень не було. Острозькі вчені поступали за науковими канонами свого часу і підготували переклад високої якості, який у своїй науковій основі не тільки не поступався кращим перекладам того часу, а був рівноцінним або й перевищував. Ми могли б їхню працю окреслити, як наукову спробу видати з оригіналів виправлене Святе Письмо. Подібну працю в тих часах робила лише римо-католицька церква, яка підготувала Сиксто-Клементинське видання Вульгати. І так як видання Вульгати, видане в 1592 році, стало міродайним для їхньої церкви до найновіших часів, так і Острозька Біблія стала міродайною для всіх слов'ян. Вона пізніше передруковувалася і виправлялася, однак цей текст, який зроблений був Острозькими вченими, по нинішній день є основою всіх церковнослов'янських видань.

Численні вчені, і наші українські, і наші північні сусіди, стверджують, що Острозька Біблія - це дещо справлена Біблія Генадія. Насправді не було так. Це є науковий, зроблений самостійно острозькими вченими, випрацьований переклад, в якому з Геннадіївської Біблії мало залишилося. Тут варто навести слова І.Євсєєва, професора Петроградської Духовної Академії: „Значение Геннадиевской Библии как основы Острожской Библии приходится значительно ослабить. Острожскими исправителями проявлены были значительные самостоятельные поиски текстов и самостоятельные их сверки", а В. Михайлов твердить, що „...труд острожских издателей был большой и серьёзный".

Підсумовуючи дотепер сказане про працю по підготовці до друку Острозької Біблії, можна зробити наступні висновки.

1. Для праці була зібрана велика кількість як рукописних, так і друкованих книг не лишень у слов'янському світі, але також і з Заходу та Царгороду, до того ж збиралися найкращі друковані видання того часу, які в процесі виправлення використовувалися.

2. Спільним рішенням князя Константина Острозького та вчених Острозької Академії вибрано текст Сімдесятьох, оскільки він від самого початку християнства і по сьогодні являється літургійним текстом всіх Східних церков.

3. Генадіївська Біблія не була основою для Острозької Біблії, хоча її тексти правдоподібно мали почесне місце хоч би тому, що вважалося, що вони сягають часів Володимира Великого.

4. Це була велика наукова праця, яка спиралася на грецькому оригіналі, що був вибраний через свою близькість до слов'янського і єврейського текстів.

5. Слов'янські тексти виправлялися за грецькими, а в трьох книгах – за латинськими

оригіналами, а коли було необхідно, їх наново перекладали.

6. Встановлено слов'янський канон Святого Письма, коли до Біблії включено 3 Ездри і 3 Макавеїв.

7. Вибрано послідовність книг латинської Вульгати. Це, правдоподібно, було зроблено під впливом Генадійської Біблії, яка з Вульгати ввела таку послідовність книг.

Працю до друку підготовляли Герасим Смотрицький, Тимофій Михайлович, Діонісій Раллі-Палеолог, Євстафій Нафанаїл та інші вчені разом з друкарем Іваном Федоровим. Праця була готова до друку у 1580 році і навіть видруковано кінцеву сторінку з датою 12 липня 1580 року. Сама ж Острозька Біблія появилася 12 серпня 1581 року, а вкінці Біблії додано ще одну кінцеву сторінку. Сама книга поділена на п'ять частин, з яких кожна має свою нумерацію. Острозьку Біблію часто називали руською або словенською, і вона втішалася великим авторитетом не лише в Україні, але й в усьому слов'янському світі.

Вплив Острозької Біблії.

З виданням Острозької Біблії закінчується час нових перекладів у старослов'янській та церковнослов'янській мові. Текст і канон усталені виданням Острозької Біблії стають загальноприйнятими.

З часом появилася потреба нового видання Біблії. Про це думали і до такого проекту готувалися такі світочі українського церковного життя, як митрополит Петро Могила та його послідовники. Однак не вдалося цей задум втілити у життя. Брак Біблії ставав щораз більше відчутним, і в Москві патріярх Нікон зайнявся тим питанням. Спочатку вони думали видати повністю нову Біблію, але пошуки за текстами показали, що немає такого, який можна було би використати, включаючи також тексти Генадійської Біблії, яких є декілька копій. Між царем та патріярхом Ніконом виникла суперечка і патріярха усунено, а ідея виготовлення нової Біблії на якийсь час завмерла.

На Соборі 1660 р. винесено рішення друкувати Біблію і вирішено тоді передрукувати Острозьку Біблію з малими поправками.

Дослідники вважають, що до тексту внесено мало і то не суттєвих поправок. Хто займався тим ділом невідомо, відомо тільки, що сам патріярх Нікон був дуже незадоволений текстом Біблії. Насправді поправки торкалися здебільшого зміни правопису та наголосів, тим самим змосковшучи текст, а вираз „народ русский” змінено на „народ великороссийский”. І так розпочалося послідовне привласнення тексту. З часом цей текст став вважатися канонічним текстом російської церкви. Остаточну крапку у цій справі вкінці XVII століття поставила заборона друкувати на українських землях будь-які книги без дозволу московського патріярха, а церковні книги лиш у тому випадку, коли вони тотожні з московськими виданнями.

Після видання Біблії в 1663 році була створена комісія для поправлення тексту Святого Письма. За часом таких комісій було більше, але діло вперед не поступало. Остаточою до роботи у 1747 році приступили нові люди, які працю завершили, і в 1750 році Синод повідомив царицю Єлисавету, що праця над виправленням Біблії завершена. Друком вона вийшла в 1751 році і її почали називати Єлисаветівською.

Ті, що поправляли Святе Письмо, були свідомі, що Біблія слідувала за Александрійським списком. Вони її поправляли, як самі подають, вживаючи Комплутенсіс. Книги Товита і Юдити, які в Острозькій Біблії перекладені з Вульгати, вони переклали з грецької мови, а 3 Ездри, з якої в грецькій мові є лише фрагменти і яка ніколи не знаходилася в Септуагінті, вони перенесли на кінець Старого Завіту. Лист пророка Єремії, який в Острозькій Біблії був глава 6 книги Варуха, винесено як окрему книгу зразу після Голосіння Єремії. Слова, яких не було у Бібліях, з яких вони поправляли, вони не викидали з тексту, а вставляли їх в круглі дужки.

Тому про Єкатеринівський текст Біблії, який відтак багато разів передруковувався, і є канонічним текстом російської церкви, можна сміло говорити, що це дещо виправлена і мовно зросійщена Острозька Біблія.

Для цього видання Острозької Біблії з українським її перекладом виготовлено для комп'ютера такі самі черенки старослов'янських букв, які виготовили острозькі друкарі. Також почищено всі заставки, великі букви та кінцівки, і друковано їх у великому виданні та тих місцях, де вони й оригінально були друковані.

В першому додатку до цієї праці подано схематичний перелік найважливіших канонів. Порядкове число подане перед кожною книгою вказує на порядок книг поодиноких канонів.

В другому додатку подано заставки, кінцівки та букви, які друковано в Острозькій Біблії.

Намір був дати читачеві не тільки сам текст, але й показати красу тієї праці, яка шанована всіма слов'янами, та відродити до неї пошану на своїй рідні землі.